

ZORAN ČIČA

Konzervatorski odjel, Ministarstvo kulture, Zagreb

ANA MLINAR

Konzervatorski odjel, Ministarstvo kulture, Zagreb

Etno-sela između očuvanja identiteta i poduzetničkog trenda

Posljednjih nekoliko godina na području Hrvatske, kao i nekih susjednih država (Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora), zamjetan je trend intervencija u ruralne prostore osnivanjem *etno-sela* radi kombiniranog ostvarivanja novih oblika privređivanja turističkim predstavljanjem tradicijske arhitekture i uporabnih predmeta predindustrijske svakodnevice. Takvi su projekti često na velikim površinama, a financiraju ih privatni poduzetnici. Priprema i provedba tih projekata često se odvija bez prethodnih konzultacija bilo s kojom službom i strukom, pa tako ni s konzervatorskom. Stoga treba upozoriti na to da njihova izvedba i prezentacija etnološki, pa i turistički gledano, zna biti neprimjerena.

[*tradicijska arhitektura, etno-selo, eko-etno selo, kulturni identitet, poduzetništvo, turizam, seoski turizam*]

UDK 711.3:728.6

502.8:39

stručni rad

primljeno 2.2.2010.

prihvaćeno 3.9.2010.

Etno trend

Sintagma *etno-selo* novija je na hrvatskom (i širem) prostoru i, nasuprot onomu što bi se na prvi pogled dalo zaključiti iz samog naziva, ne potječe iz etnološke struke ili znanosti. Riječ je o samoniklom trendu koji svoj *raison d'être* crpe iz pojačanog interesa ne samo domaće već i svjetske javnosti za sve oblike tradicijskih kultura, odnosno predindustrijskih kulturnih sadržaja koji su svojom posebnosti ili čak egzotičnošću ovako ili onako postali zanimljivi svjetskom turističkom i konzumerističkom tržištu. Premda je u tome smislu kulturna osebnost nekoga kraja i prije predstavljala žarište turističke ponude i financijske iskoristivosti, činjenica je da je u posljednjih petnaestak godina u tome području došlo do izvjesne inovacije te, može se čak reći, *brandiranja* kulturnih proizvoda prefiksom "etno" radi (opravdanog ili podmetnutog) sugeriranja identiteta prepoznatljivosti njihova izvorišta, odnosno autohtonosti. Uputiti na neku precizniju kronologiju toga procesa u nas zasad nije moguće s obzirom na to da se istraživanjem tog fenomena u nas još nitko nije sustavnije pozabavio, no može se reći da jedan od indikatora izvorišta te geneze počiva u hrvatskoj glazbenoj sceni, koja je na spomenute svjetske trendove obilježene sintagmom *world music* početkom devedesetih godina prošloga stoljeća, reagirala uvođenjem prefiksa "etno" za označavanje vlastitih glazbenih interpretacija nadahnutih hrvatskom tradicijskom glazbom.¹

¹ Godine 1994. na 28. međunarodnoj smotri folkloru u Zagrebu koncertom *Nadahnutu baštinom* predstavile su se kantautorice Dunja Knebl i Lidija Bajuk. Iste je godine, neovisno o Smotri, u zagrebačkom klubu Gjuro II održan i koncert pod programatskim nazivom *Ethno-ambient Live*, na kojem su sudjelovali začetnici glazbene (a po svemu sudeći i šire) etnoscene u Hrvatskoj: Dunja Knebl, Lidija Bajuk, grupa Legen i Andrija Maronić (Piškor 2008). Potonji je koncert inaugurirao

Taj se trend s vremenom proširio i na neglazbena područja. Katkada do toga dolazi samoinicijativno od pojedinaca, dok je katkad riječ o svjesnom institucionalnom hvatanju priključka na taj svojevrсни globalni *zeitgeist*. Poplava industrijski, masovno proizvedene robe (odjeće, obuće, uporabnih predmeta u kućanstvu, prijevoznih sredstava, glazbala, arhitekture...) tijekom 20. st. s jedne strane, te globalizacijski procesi uznapredovali tijekom druge polovice 20. st. koji su takve proizvode učinili univerzalno prisutnima, počeli su isprva pomalo, a potom ubrzano i radikalno iskorjenjivati iz pučke svakodnevne čitav spektar tradicijskih kulturnih elemenata. Istodobno, ti su procesi pridonijeli tomu da tradicijski etnički identitet i njegove sve prorjeđenije manifestacije postanu resursom, vrelom ideja i nadahnuća za individualno i kolektivno iskorištavanje vlastite kulturne baštine za komercijalne učinke. Tako pored pojedinačnih proglašavanja vlastitih komercijalnih proizvoda i usluga pojedinih obrtnika "etno-suvenerima" (tvrtke CRO-ETNO), "etno-nakitom", "etno-namještajem", "etno-restoranom", "etno-radionicom" itd., postoji i niz službenih institucionalnih manifestacija koje svoje programe obilježavaju tim prefiksom. Međunarodna smotra folkloru u Zagrebu počinje održavati "etnokoncerte". Vinkovačke jeseni rabe pojmove kao što su "etno-moda", "etno-revija", "etno-kreatori", "etno-frizeri" i "etno-frizure". Etno-eko udruga "Jabuka" iz Rijeke organizira Etno-eko festival "Jabuka", koji "promiče hrvatsku kulturnu baštinu, ali i suvremenu interpretaciju tradicionalne glazbe, manifestaciju koja promovira taj kraj kao turistički zanimljivo odredište, ekološke principe, unapređenje kvalitete života, autohtone proizvode te hrvatske brandove".² Hrvatska glazbena unija osnovala je Odjel etno glazbe, koji "okuplja etno glazbenike, promotore i izdavače, predstavnike domaćih *world music* festivala".³ Na Zagrebačkom se velesajmu već niz godina održava Sajam EKO-ETNO Hrvatska koji "promiče kulturnu i prirodnu baštinu, tradicijske obrte i proizvode, te ruralnu turističku ponudu pojedinih županija i Hrvatske u cjelini" te "predstavljanje autentičnih proizvoda i izvornih vrijednosti".⁴ Dioničko društvo za ruralni razvoj i marketing Hrvatski farmer⁵ u sklopu svoje djelatnosti je pokrenuo web portal radi promicanja proizvoda i usluga hrvatskoga sela pod nazivom: www.ekoetno.hr. Taj prefiks "etno" postao je tako samorazumljiv i određujući da je ušao u službenu uporabu, pa tako dvadesetak godina nakon njegove prve uporabe u literaturi (Đaković 1997:171) i Ministarstvo kulture pri registraciji i zaštiti kulturnih dobara kategorizira i koristi pojam "etnozona".

Etno-selo i etno-muzej na otvorenom

Taj je "etno" trend tako zahvatio i područje tradicijske arhitekture, odnosno seoska naselja i narodno graditeljstvo. Sporadično u optjecaju zadnjih desetak godina, a intenzivnije posljednjih pet, počele su se diljem Hrvatske pojavljivati inicijative za obliko-

uporabu prefiksa "etno" i za označavanje glazbe ovih i dolazećih glazbenika koji su se zvukom, pristupom i nadahnućem pronašli u novom glazbenom smjeru, pa i za obilježavanje čitavog spektra drugih kulturnih elemenata.

² http://www.e-jabuka.hr/o_festivalu.html (19.12.2009.)

³ http://etno.hgu.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=58&Itemid=36 (19.12.2009.)

⁴ http://www.zv.hr/sajmovi/323/index_hr.html (19.12.2009.)

⁵ Sam izbor nehrvatskog termina *farmer* u nazivu spomenute udruge koja se bavi hrvatskim selom i promicanjem ruralnog načina privređivanja odudara od tradicije ovog podneblja, što je indikativno u okviru širih razmatranja očuvanja jezičnog i kulturnog identiteta malih naroda pred prodorom anglizama, u ovome primjeru čak i u područje seoskog gospodarenja u kojem imamo stoljetno autohtono nazivlje.

vanjem *etno-sela*. Često je riječ o privatnoj inicijativi entuzijasta ili poduzetnika, ali se u njihovo uspostavljanje ponekad uključuje i lokalna samouprava te turističke zajednice. U osnovi, riječ je o oblikovanju tradicijskih okućnica (manje ili više uspješno) preseljenjem zgrada na neizgrađenim parcelama ili o revitalizaciji već postojećih, ali napuštenih i zapuštenih dijelova naselja. Pritom se uz predočavanje tradicijske arhitekture izlažu i predmeti tradicijske kulture iz svakodnevnog života i načina privređivanja. I tu je, kao i u spominjanim primjerima, riječ o tome da je trend *etno-sela* posljedica i indikator drugog trenda – ubrzanog gubitka tradicijske arhitekture te zamiranja života u tim stambenim i gospodarskim objektima. Istodobno je to i način za iznalaženje novih oblika privređivanja turističkom ponudom vlastite kulturne baštine kao turističkog proizvoda. Nazivi koji se pri uspostavljanju takvih cjelina ili u njihovu predstavljanju u medijima koriste su *etno-selo*, *eko-etno selo*, *etno-eko selo*, pa čak i *etnoland*. Ti su nazivi ušli u službenu uporabu nekih institucija, pa tako Sektor za turizam Hrvatske gospodarske komore pri klasificiranju vrsta turističkih tradicijskih objekata na ruralnom prostoru Republike Hrvatske pored turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava, vinotočja/kušaonica, izletišta/restorana (objekata tradicijskog pripremanja hrane, tradicijskih obrta, radionica i suvenirna), objekata koji pružaju smještaj (tradicijske i druge ruralne kuće za odmor, sobe, apartmani, kampovi), “eko gospodarstava” i “eko proizvodnje” te tematskih cesta i putova na ruralnom prostoru, također prepoznaje i “etno-eko sela” i gospodarstva s etno-zbirkom.⁶

Kako je uvodno napomenuto, sintagma *etno-selo* nije proizvod etnološke struke te stoga njezina mnogostruka primjena na terenu nije niti može biti kriterijski ujednačena jer nije niti nadzirana. Štoviše, pojava, izgradnja ili proglašavanje *etno-sela* u pravilu se događa bez konzultacija s etnologima, s iznimkama koje potvrđuju to pravilo. Za razliku od *etno-sela*, usporediv naziv kojim se vodi etnološka struka i koji je već više od sto godina teorijski i izvedbeno prisutan u zapadnoj Europi jest *muzej na otvorenom*. Muzej na otvorenom jest zbirka naseobinskih, građevnih, stambenih i gospodarskih oblika u slobodnom prostoru, a pod znanstvenim je vodstvom ili nadzorom (Mlinar 1994-1995:155). Odnosno, šire rečeno, pod etno-muzejom na otvorenom podrazumijevaju se prostorne cjeline koje su oblikovane multidisciplinarnim radom stručnjaka, trajno su pod stručnim nadzorom, pristupačne su javnosti i imaju osigurano vodstvo posjetiteljima, a svrha im je njegovanje i očuvanje narodnog graditeljstva, prostornih obilježja sela, prirodne baštine sa značajkama krajobraza i lokacija, kao i svega vezanog za narodni život i njegovo stvaralaštvo (Mlinar i Živković 1997:94). Ovako uzevši, u Hrvatskoj bi se moglo reći da imamo tri etno-muzeja na otvorenom u užem smislu: Staro selo Kumrovec, Zavičajni muzej Donja Kupčina i Etnografski odjel Zavičajnog muzeja Ozalj.⁷

Međutim, etnološki pojam *muzej na otvorenom* nije primjenjiv na većinu primjera novoproglašanih *etno-sela* u Hrvatskoj jednostavnog stoga što im ni namjena nije ista.

⁶ *Power point* prezentacija “Turizam na ruralnom prostoru Hrvatske” Sektora za turizam Hrvatske gospodarske komore, pripremili Lidija Mišćin i Branimir Mađer, Zagreb, 20. svibnja 2008.

⁷ U navedenom radu (Mlinar i Živković 1997:94) etno-muzeji na otvorenom u Hrvatskoj svrstani su prema obujmu i broju zgrada, tj. širini područja koje predstavljaju u tri kategorije: muzeje regionalnog karaktera, okućnice narodnog graditeljstva jednoga kraja te pojedinačne zgrade. Međutim, s obzirom na veličinu i ambicije *etno-sela* u privatnoj izvedbi koja ovdje fenomenološki razmatramo, usporedba je uglavnom moguća samo s navedenim muzejima na otvorenom u Kumrovcu, Donjoj Kupčini i Ozlju.

Premda je oboma postavljen isti cilj predstavljanja i očuvanja tradicijske kulturne baštine, poglavito arhitekturne, za razliku od institucionaliziranih *muzeja na otvorenom*, velika većina *etno-sela* u privatnom aranžmanu svoje uporište i opstanak traže u gospodarskoj logici, odnosno turističkoj namjeni. Nije im cilj biti samo muzejski prostor koji izlaže arhitekturu i artefakte, *etno-selima* i njihovim pokretačima cilj je uz očuvanje tradicijskih zgrada i poduzetništvo stavljanjem u stambenu i/ili uslužnu funkciju.

Vrste *etno-sela*

Prema vrsti i načinu izvedbe te svrsi postojeća *etno-sela* u Hrvatskoj moguće je klasificirati u tri skupine:

1. Revitalizacija *in situ*
2. Rekonstrukcija
3. Inscenacija

1. Revitalizacija *in situ*

Primjeri *etno-sela* na principu revitalizacije *in situ* najbrojniji su i nalazimo ih od Dalmacije, preko Gorskog kotara do Slavonije. Premda su inicijative za njihovim osnivanjem postojale i prije, snažan inicijatorski i programski zamah došao je u obliku Deklaracije o ruralnom turizmu, datirane 9. travnja 2008. godine u Benkovcu. Brojnost institucija potpisnica te Deklaracije⁸ kao i njezini sveobuhvatni ciljevi poput potenciranja i uključivanja koncepta ruralnog turizma u sve institucionalne razine od Vlade RH, preko područne i lokalne uprave, sustava turističkih zajednica, razvojnih agencija, znanstvenih i stručnih institucija te strukovnih udruženja, poticanja "edukativnih procesa u obrazovnim institucijama glede očuvanja i revitalizacije tradicijske graditeljske baštine i primjerene izgradnje novih struktura na ruralnim područjima", svakako su dali vjetar u jedra onim jedinicama lokalne samouprave koje na svojim područjima imaju potencijala za promicanje i pokretanje projekta *etno-sela*.⁹ To tim prije što se u Deklaraciji izričito spominje kao jedna od njezinih svrha "prihvaćanje i provođenje projekta etno-eko sela na području cijele Hrvatske".

Najdalje se u organizacijskom, novčanom i operativnom pogledu u pokretanju *etno-sela* otišlo u Splitsko-dalmatinskoj županiji, što je s obzirom na njezin apsolutni turistički primat u zemlji i razumljivo. Nakon što je prostornim planom Splitsko-dalmatinske županije ustanovljen registar ruralnih naselja koja se tretiraju kao zaštićene cjeline kulturnih dobara, u ožujku 2005. godine Skupština županije usvojila je "Program poti-

⁸ Potpisnici Deklaracije su župani i županice sljedećih županija, gradova i ustanova: Dubrovačko-neretvanske, Istarske, Krapinsko-zagorske, Ličko-senjske, Osječko-baranjske, Požeško-slavonske, Sisačko-moslavačke, Splitsko-dalmatinske, Šibensko-kninske, Virovitičko-podravске, Vukovarsko-srijemske, Brodsko-posavske te Zadarske, zatim gradovi Samobor, Hvar i Nova Gradiška, općine Cestica i Lovinac, Državni zavod za zaštitu prirode, Fond za zaštitu okoliša i energetska učinkovitost, Hrvatske šume, Hrvatski farmer d.d., Hrvatski zavod za vinogradarstvo i vinarstvo, Institut za poljoprivredu i turizam Poreč, Centar za brdsko-planinsku poljoprivredu Primorsko-goranske županije, Udruga malih i srednjih poduzetnika, Klub članova "Selo, Ruralis – konzorcij agroturizma i ruralnog turizma Istre te Udruga za razvoj sela "Slavonika".

⁹ Na ovom je tragu, po svemu sudeći, došlo i do toga da je Turistička zajednica Zagrebačke županije prije koju godinu tiskala kartu Zagrebačke županije na kojoj je kraj Vezišća u općini Križ uz legendu i istaknuto otisnut naziv ETNO SELO, premda je bila riječ o planiranom, no do danas neizvedenom projektu (http://www.tzzz.hr/images/karta_big/_TZZZ_23.jpg) (29.1.2010.).

canja obnove raseljenih i zapuštenih sela Etno-eko“ radi proširenja turističke ponude. Program podrazumijeva očuvanje kulturne baštine; obnovu starih kuća, gospodarskih objekata, zadružnih domova, škola, crkava, kapela i ostalih objekata; obnovu postojećih infrastrukturnih objekata te izgradnju novih; zaustavljanje raseljavanja (demografske erozije); povratak domicilnog stanovništva u navedena naselja; promociju dalmatinskog turizma u nas i u svijetu; komercijalizaciju obnovljenih smještajnih i ugostiteljskih kapaciteta (seoski turizam); oživljavanje tradicijske proizvodnje i starih obrta; proizvodnju zdrave hrane; napokon, poticanje i zaštitu tradicijskih proizvoda otoka i Dalmatinske zagore (Stella 2008). Od te inicijalne 2005. godine naovamo, Splitsko-dalmatinska županija svake je godine objavljivala javni poziv za prijavu potencijalnih “Etno-eko“ sela za dodjelu bespovratnih sredstava, tako da je tim Programom obuhvaćeno 33 naselja, odnosno *etno-sela*.¹⁰ Njih nekoliko, poput Gornje Podstrane, Murvice, Humca na Hvaru i Malog Grablja, trenutno su u visokom stupnju realizacije, što znači da su na tim područjima organizirani mali restorani, osiguran smještaj turista, a organiziraju se i izleti. Nositelji programa su lokalne udruge ili lokalna samouprava, a prate ga izrada geodetske podloge, konzervatorskog elaborata i urbanističkog plana.

Etno-selo, Veliki Gdinj, Dalmacija
(izvor: Konzervatorski odjel u Splitu, 2007.)

¹⁰ Riječ je o sljedećim lokalitetima: Topići-Bast (općina Baška Voda), Topići (općina Baška Voda), Zorače (Grad Hvar), Malo Grablje (Grad Hvar), Velo Grablje (Grad Hvar), Brusje (grad Hvar), Humac (općina Jelsa), Podhumlje (grad Komiža), Tugare Ume (grad Omiš), Čažin Dolac (grad Omiš), Dol (općina Postira), Gornji Proložac Podi (općina Proložac), Blace (grad Solin), Grohote (općina Šolta), Bugarini (grad Trilj), Gornje Voštane i Grubišići (grad Trilj), Kokorić (grad Vrgorac), Veliki Gdinj (grad Vrgorac), Karoglani (općina Zmijavci), Murvica (općina Bol), Gornja Podstrana (općina Podstrana), Lolić i Mijatovići (grad Split), Stara Podstrana (općina Podstrana), Brdaci (Zec) (općina Lećevica), Divojevići (općina Lećevica), Radošić (općina Lećevica), Botić-Opor (općina Prgomet), Naklo-Tavnice (općina Lokvičići), Jesenice (općina Dugi Rač), Duće (općina Dugi Rač), Mala Rudina (grad Stari Grad), Bekavci Kričak (općina Brela), Rušinovići (Drvenik Veliki) (grad Trogir).

Zamišljeno je da se prema funkciji koju mogu ispunjavati ta vrsta etno-sela podijeli u nekoliko kategorija:

- a) izletnička *etno-eko sela*,
- b) smještajna *etno-eko sela*,
- c) agroturistička *etno-eko sela*,
- d) umjetnička *etno-eko sela*,
- e) razne kombinacije.¹¹

Iz svega je razvidno da je takav sustavan pristup suradnje svih zainteresiranih strana, a pod nadzorom i uz pratnju stručnjaka nadležnog Konzervatorskog odjela u Splitu Ministarstva kulture koji sudjeluju u svakom stupnju oblikovanja *etno-sela*, preporučljiv model za revitalizaciju napuštenih i depopuliranih naselja te uključivanje u gospodarsku i životnu funkciju. Napomenimo samo da je iz etnološke struke za tu kategoriju *etno-sela in situ* jedino upitna (premda iz marketinških razloga razumljiva) potreba za uvođenjem iskonstruiranog naziva *etno-sela*, s obzirom na to da samo etimološka i semantička pozadina odudara od projekta inače ukorijenjenog u autohtonoj kulturi i stvarnosti.

Na sličnome je tragu ideji proglašavanja *etno-sela* u Splitsko-dalmatinskoj županiji bila i inicijativa za uspostavljanjem *etno-sela* Gramalj u općini Skrad Primorsko-goranske županije. U tom planinskom naselju, gdje su prije pedesetak godina živjela 53 stanovnika, život je zamro, a preostale kuće vlasnici tek povremeno posjećuju i održavaju vikendom. S obzirom na relativnu očuvanost i autohtonost naselja, Turistička je zajednica Skrad u suradnji s Primorsko-goranskom županijom te zainteresiranim vlasnicima kuća pokrenula inicijativu turističkog oživljavanja Gramlja. Za to je u županijskom proračunu za 2009. godinu već bila dodijeljena znatna novčana potpora. Međutim, od te se prvobitne ideje potom u županiji naglo odustalo, naručena je i studija Sveučilišta u Rijeci pod nazivom "Eko-etno selo u Gorskom kotaru" (2008.) da bi na tragu jednoga od triju u studiji ponuđenih rješenja prevagu ipak odnijela odluka o izgradnji potpuno novog *etno-sela* na lokalitetu Stara Sušica na površini od 4-5 ha neizgrađenog zemljišta.¹² I dok je zamisao projekta *etno-sela* u Gramlju imala pozitivnu okosnicu revitalizacije autentičnog lokaliteta *in situ*, konceptualni pomak prema *greenfield* investiciji u izgradnju sasvim novog *etno-sela* odvođi čitav projekt na potpuno sklizak teren upitnog načina predstavljanja tradicijske baštine, tim prije što u čitav proces dosad nikako nije uključena nadležna struka.

Nešto je drukčiji pristup promicanju vlastitih turističkih potencijala trendom proglašavanja *etno-sela* u primjeru Karanca u Baranji. Tu, naime, nije riječ o napuštenom ili zapuštenom naselju, već naprotiv, riječ je o selu koje svoj ruralni turizam zasniva na "velikom broju očuvanih i naseljenih tradicionalnih panonskih kuća koje imaju veću ili manju okućnicu urešenu etno elementima – starim plugovima, drvenim koritima, starim kolima i drugim elementima sačuvanim iz davnih vremena. Sa širokim šorovima, stazama za šetnju i raznim starinskim pomagalima cijelo selo izgleda kao

¹¹ Vidi Stella 2008.

¹² Zanimljiva i indikativna je činjenica da među sedmero autora spomenute studije čiji je cilj bio napraviti analizu mogućih lokaliteta za uspostavljanje jednog kulturno-turističkog centra zasnovanog na konceptu iskorištavanja tradicijske, etnografske baštine, nije uključen niti jedan suradnik etnološke ni konzervatorske struke.

etno zelena oaza“.¹³ U selu se nalazi i etnografska zbirka obitelji Sklepić s više od 2000 izložaka smještenih u autohtonoj baranjskoj kući s kraja 19. stoljeća. Na seoskom se imanju Sklepićevih posjetitelji Karanac mogu okušati i u izradi lončarskih proizvoda na lončarskom kolu, vidjeti staru kovačnicu i izraditi suvenir potkove. U očuvanoj starinskoj stolarskoj radionici nalazi se preko tisuću komada starog zanatskog alata te neki od sačuvanih stolarskih proizvoda iz prošlih vremena. U sklopu etno-restorana “Baranjska kuća“ je antikvarnica s nekoliko tisuća antikviteta različite starosti.¹⁴ Blizina Parka prirode Kopačkog rita, Dunava, baranjskih podruma ukopanih u les, starog mlina i ostalih tradicijskih i prirodnih odlika toga kraja te smještaj u autohtonim seoskim obiteljskim gospodarstvima, samo povećavaju turistički potencijal *etno-sela* Karanac. Tu programatsku usmjerenost ka *brandiranju* jednog seoskog naselja i svih njegovih vrijednosti u skladu s “etno“ duhom vremena, lokalna samouprava je potvrdila i kandidaturom etno-sela Karanac za “Europsku turističku destinaciju izvrsnosti – najbolje seoske destinacije”.

Negdje između navedenih modela uspostavljanja *etno-sela* nalazi se Eko-etno selo Stara Kapela. Skupina entuzijasta s poduzetničkim duhom i senzibilitetom za tradicijsku baštinu, okupljena u istoimenu udrugu, krenula je u otkup nekoliko kuća u tome selu u Brodsko-posavskoj županiji smještenom među obroncima Požeške gore. Vizija kojom su se vodili je pretvaranje sela u zanimljivu turističku destinaciju tipa “selo-hotel”. Zasad su uređene i u turističku funkciju za iznajmljivanje sposobljene četiri kuće dok se još dvije pripremaju. Za što autentičniji ugođaj u kućama prikupljena je etnografska građa (od namještaja do uporabnih predmeta) za opremu dvadesetak objekata. U tome je procesu sudjelovao i etnolog kao savjetnik, dok je obnova samih kuća zasnivana na kazivanjima starijih mještana koji još uvijek žive u selu.¹⁵

2. Rekonstrukcija

U *etno-sela* ove skupine svrstavamo situacije u kojima investitor na praznoj parceli doseljavanjem tradicijskih zgrada i njihovim manje-više uspješnim lociranjem dočarava prostornu situaciju tradicijske okućnice. S obzirom na to da je riječ o rekonstrukciji premještanjem izvornih stambenih i gospodarskih objekata, očekivati je da će posrijedi uglavnom biti drvena arhitektura. Kao primjer ove vrste *etno-sela* uzet ćemo Etno-selo Kravaščica, vlasnika i idejnog pokretača akademskog kipara Radivoja Jovičića, koji je na obronke Vukomeričkih gorica preselio stambene i gospodarske zgrade radi očuvanja i predstavljanja ruralnih ambijenata i zgrada sela između Zagreba, Siska i Karlovca. Odabrao je najstarije zgrade, sanirao ih te proveo druge mjere zaštite i očuvanja. U sadašnjoj su fazi radovi na postavljenim objektima prilično poodmakli, a prema najavi vlasnika kompleks bi trebao biti otvoren 2010. godine.¹⁶ Zbog svjesnosti o opasnosti ubrzanog nestajanja drvenog narodnog graditeljstva na tromedi Zagreba, Siska i Karlo-

¹³ http://www.karanac.com/etno_selo.htm (15.1.2010.)

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Prema informacijama iz razgovora s osnivačem udruge “Eko-etno selo Stara Kapela” dr. Antunom Tucićem te prema http://www.stara-kapela.hr/O_nama.html (15.1.2010.).

¹⁶ Vidi pdf brošuru na: <http://www.kravascica.com/>

vca, vlasnik Etno-sela Kravašćica pokrenuo je radi "jače promocije vrijednosti koje smo baštinili" i internetski "Etno selo portal".¹⁷

3. Inscenacija

Dok smo u kategoriji rekonstrukcije imali pokušaj da se oblikovanjem *etno-sela* preseljenjem tradicijskih zgrada što vjernije dočara ruralni ambijent, tipologija okućnica i arhitektura, u revitalizaciji *in situ* hvale vrijedno nastojanje na obnovi autentičnih naselja i zgrada radi ostvarivanja komercijalnih učinaka, u kategoriji inscenacije imamo sinergiju poduzetništva i pogrešne prezentacije uporabom pojma "etno" kao kulturnog *branda*.

Već iz samog naziva projekta "Etnoland Dalmati" da se naslutiti odstupanje od autentičnosti tvorbom nove riječi po uzoru na drugovrsne i poznate predloške poput Disneylanda, Gardalanda, Neverlanda i dr. "Etnoland Dalmati" otvoren je za javnost od kraja 2007. godine, a nominalno se prostire na 15000 četvornih metara nekoć pustog terena u blizini Pakova Sela u Šibensko-kninskoj županiji. Nasuprot čestim tekstovima u tisku i na internetskim portalima koji ovaj projekt uzdižu kao reprezentativan doprinos promicanju tradicijskog načina života u turističkom kontekstu¹⁸ te samim promotivnim lecima na stranicama "Etnolanda Dalmati" gdje se strancima nudi iskustvo "duha i duše Dalmacije", odnosno "doživljaj izvorne Dalmacije",¹⁹ činjenično je stanje drukčije. Od "etno" sadržaja tu je jedino prikupljeni starinski namještaj, alati, uporabni predmeti i tekstil. Međutim, za njihovo izlaganje i pohranu izgrađena su dva objekta koja od tradicijskih elemenata imaju eventualno kamen kao građevni materijal, dok gabaritom i rasporedom prostorija te zgrade nemaju nikakvih dodirnih točaka s tradicijskom kućom šibenskoga zaleđa i Dalmatinske zagore. U blizini je od tradicijskih elemenata napravljeno "guvno", čija se prezentacijska svrha sastoji u folklornim nastupima koji tu započinju, a potom se nastavljaju u amfiteatru izgrađenom upravo za to. Pored nastupa KUD-ova, "Etnoland Dalmati" organizira i Dane sira, radionice upoznavanja starih zanata, obrade vrta i dr. Te radionice, pokazivanje rada na tkalačkom stanu te ostalu brigu o turistima, restoranu i vrtu vodi 10 zaposlenih ljudi iz okolice.²⁰

Pored, dakle, činjenice da je ovdje riječ ne samo o neadekvatnom predstavljanju tradicijskog života toga kraja potpuno prilagođeno poduzetničkoj ideji na štetu etnografske činjeničnosti, javlja se i drugi problem koji je i jednom od središnjih motivacija za nastanak ovoga rada. Naime, u nastanak ovoga projekta financijski su bili uključeni i Ministarstvo turizma, poljoprivrede i gospodarstva te Hrvatska banka za obnovu i razvoj. U zadnje vrijeme u financiranje nekih zbivanja u "Etnolandu Dalmati" uključeno je i Ministarstvo kulture. U svemu tomu je bitno da sam "Etnoland" ni na koji način nije projekt koji bi autentično prikazivao hrvatsku tradicijsku, etnografsku baštinu toga kraja, te da u njegov nastanak i oblikovanje sadržaja nisu bili uključeni stručnjaci. Kako

¹⁷ <http://etnoselo.org/>

¹⁸ Usp. Jadranka Klisović: "Joškovo kameno carstvo u Pakovu Selu". *Vjesnik*, 4. travnja 2007:27; Jadranka Klisović: "'Etno zemlja Dalmati' oduševila i domaće i strance". *Vjesnik*, 22. listopada 2007:13; PV/Sanja Plješa: "Etnoland-Dalmati: 'Vrata' u šibensku regiju". *Privredni vjesnik*, http://www.privredni.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=1149 (9.12.2008.).

¹⁹ <http://www.dalmati.com/Flyer-1.html>, <http://www.dalmati.com/Flyer-2.html> (21.1.2010.)

²⁰ Prema telefonskom razgovoru s vlasnikom Joškom Lokasom, 21.1.2010. g.

će to još jednom biti naglašeno u završetku teksta, smatramo da bi institucije koje djeluju novčana sredstva za prezentaciju tradicijske baštine, pogotovo ona bespovratna, morala u svoje kriterije za dodjelu uvrstiti i obvezatnu suradnju i nadzor kompetentnih stručnjaka.

Primjeri *etno-sela* izvan Hrvatske

Trend uspostavljanja *etno-sela* u privatnom poduzetništvu, kako je uvodno napomenuto, nipošto nije ograničen samo na područje Hrvatske. Dapače, neki od najambicioznijih i novčano najvećih, premda u stručnome pogledu ne i pozitivno valoriziranih projekata, nalaze se upravo u našem susjedstvu. Predložena klasifikacija *etno-sela* prema vrsti i načinu izvedbe te svrsi primjenjiva je i u ovim primjerima. Kratko ćemo se osvrnuti na samo dva primjera u Bosni i Hercegovini koji bi pripadali skupini insceniranih *etno-sela*, premda su analitički zanimljivi i primjeri u Srbiji i Crnoj Gori.

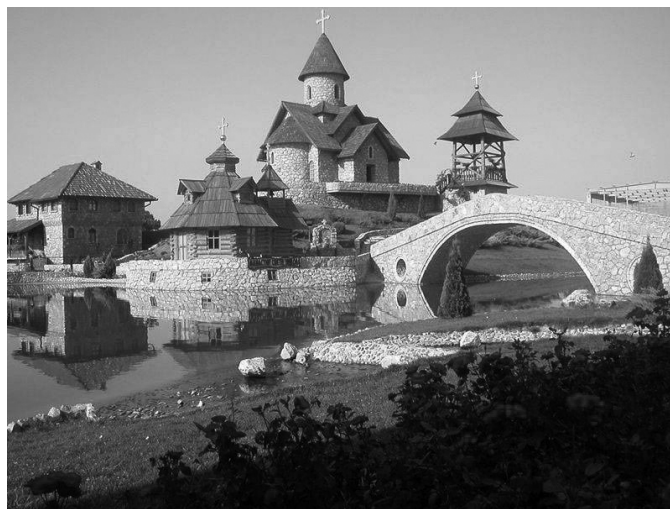
Etno-selo Herceg u Međugorju također je svojevrstan *greenfield* projekt privatnog investitora. Otvoreno je u siječnju 2009. godine na 4 ha, odnosno 2 ha izgrađene površine s pedeset objekata raznih veličina i namjena, uključujući i ugostiteljske. Premda je prefiks "etno" i ovdje svjesno upotrijebljen radi iskorištavanja tradicijske konotacije koju priziva, iz riječi direktora sela Branimira Penave je vidljivo da od samog začetka cilj projekta nije bila rekonstrukcija autentičnih etnografskih čimbenika tradicijskih sela tog podneblja, već je napravljen "turistički proizvod s elementima 'etna'"²¹ predstavljenih u kamenu kao građevnom materijalu, stajama sa životinjama, kapelici, mlinici, zbirci etnografskih predmeta. No odstupanje od autohtonosti je u činjenici da se, primjerice, pored kamenih kuća netradicijskih gabarita sa smještajnim kapacitetima na području tog *etno-sela* u Hercegovini nalaze i amfiteatar, tri umjetna jezera od po tisuću kvadrata te vodopad.

Etno-selo Stanišići nastalo je 2003. godine kraj Bijeljine kao komercijalni projekt privatnog investitora. Zamišljeno je u dvije cjeline. Jedna prikazuje svjetovni život i izgrađena je od drva. Čine je drvene kuće – brvnare s tradicijskim pokućstvom i izloženim narodnim nošnjama. Kuće povezuju popločane kamene staze, a u središtu sela su dva umjetna jezera. Tu su i autentična vodenica, mljekarnik, kovačnica, kameni bunar i ambar. Međutim, cjelokupna organizacija zgrada i prostora tog "etno" dijela sela zapravo spada u područje inscenacije i svojevrstnog bajkovitog prikaza zamišljenog sela. Druga cjelina sela je potpuni odmak od ikakve autohtonosti i svojevrstan je kuriozitet u koncepciji *etno-sela* na dosad promatranim prostorima. Za nju se kaže da je duhovnog karaktera i predstavljena je skupom povijesnih i religijskih replika. Sa svjetovnim je dijelom sela povezana velikim kamenim mostom, koji je replika Kozje ćuprije iz Sarajeva. Preko njega se dolazi do krstionice, koja je izrađena po uzoru na malu crkvu koja postoji na Aljasci. U srcu te cjeline je manastir svetog oca Nikole, replika manastira Kumanice, zadužbine Nemanjića, i u njemu su relikvije cara Uroša, svetog oca Nikolaja te svetog oca Nikole. Pored manastira je manastirska kuća (konak). U sklopu *Etno-sela* Stanišići je otvoren i hotel Pirg, replika pirga (tornja uz manastir za obranu od gusara i dr.) Svetog

²¹ Intervju za Studio 88, <http://www.studio88.ba/bh/40/mo/12450/> (26.1.2010.). "Riječ je o turističkom projektu Međugorja koji ima naglasak na etnopriči, projektu kakvi su u svijetu u trendu" (Branimir Penava, <http://www.grude-online.info/Zanimljivosti/Etno-selo-Herceg-svoje-posjetitelje-ostavlja-u-cudu.html>, 26.2.2010.).

Zoran Čiča i Ana Mlinar • *Etno-sela* između očuvanja identiteta...

Save sa Svete Gore, odnosno Atosa u Grčkoj. Ovaj visoko uređen i bajkovit konglomerat nespojivih elemenata u svojoj je slikovitosti potpuno namijenjen turističkoj fascinaciji, dok za "etno" karakterizaciju jedva da bi moglo biti mjesta.

Duhovni dio Etno-sela Stanišići
(izvor: <http://www.etno-selo.com/>)

Ova dva primjera *etno-sela* na području BiH primjer su one vrste spoja poduzetništva i uporabe tradicijske kulture ili fragmenata kulturne baštine u komercijalne svrhe kakav bi trebalo nastojati izbjeći u Hrvatskoj. Takvi nas već ostvareni projekti u susjedstvu upozoravaju da je vrijeme za širu raspravu između konzervatora, muzejskih djelatnika, turističkih djelatnika te prostornih planera, čiji bi rezultat bilo donošenje općih uvjeta za prihvatljivo predstavljanje hrvatske kulturne baštine u takvim kompleksima.

Zaključno

Na temelju postojećeg stanja moguće je konstatirati dvije vrste trendovskih intervencija uspostavljanja *etno-sela*: pozitivnih i poželjnih (koje u svojoj ekspoziciji poštuju duh tradicijskoga sela i načina življenja) te negativnih (koje posve proizvoljno stvaraju okruženje prema vlastitim zamislima investitora). Pritom se u potonjem primjeru tradicijska kulturna baština iskorištava samo kao terminološki i scenografski celofan u koji je zapravo zapakirana prije i iznad svega komercijalna motivacija bez stvarnog autentičnog reprezentativnog učinka. Stoga prednost dajemo metodi *in situ* jer se tako za budućnost čuva autentičnost tradicijskog prostornog identiteta i vrste zgrada. Što se, pak, tiče samog naziva takvih cjelina, prihvatljivi su oni povezani s nekadašnjim vlasnicima dotičnih lokaliteta i kućišta jer se tako čuvaju lokalni patronimici, uz dodatak opisa djelatnosti sintagmom "seoski turizam" (npr. Seoski turizam Marića Luka, Ivića Selo i sl.), ili nazivi prema geografskim karakteristikama i već poznatim toponimima (npr. Seoski turizam Mali Klanac, Markov Zdenac, Brezovac i sl.). To je put da se s vremenom

napusti neodgovarajući i umjetno iskonstruirani naziv *etno-selo*,²² a novi naziv postane dio njegove autentične prepoznatljivosti.

Dvije su ključne riječi koje, stoga, označuju fenomen *etno-sela: identitet i poduzetništvo*. S jedne strane, postoji svijest o sve većoj vrijednosti koju u globalnoj univerzalizaciji masovne kulture imaju tradicijske kulturne posebnosti koje sadržavaju i predstavljaju identitet nekoga kraja ili etnosa. U zasad se broju primjera *etno-sela* u Hrvatskoj očuvanju tradicijskog identiteta i njegovoj komercijalnoj ponudi i iskorištavanju pristupa na primjeren način, premda ne uvijek i u suradnji sa strukom. No s druge strane, kako smo vidjeli, postoji opasnost da jedan dio na tragu toga trenda projektiranih *etno-sela* u eksploataciji tradicijskoga identiteta pođe krivim putem. Riječ je o posljedici drugoga trenda, o stasanju potrošačkog društva, odnosno "homo oeconomicusa" (Skoko 2004:41), čijoj je konzumaciji sve podređeno. Naime, ako se turizam u velikoj mjeri svodi na kupovanje identiteta, što je u današnje doba u turističkome svijetu borbe za što bolji plasman imidža dovelo do velike postmoderne groznice kupoprodaje identiteta (Skoko 2004:273), onda je sasvim razumljivo da svoj dio tog velikog kolača na lokalnoj razini nastoje uzeti i lokalni poduzetnici iskorištavanjem onoga što im je, pored prirodnih ljepota, na raspolaganju. Međutim, upravo je to prostor u koji bi se normativno morala uključiti i država preko svojih institucija nadležnih za skrb o kulturnoj baštini, njezinu očuvanju i predavljanju. Činjenica da vlasnici *etno-sela* u ponudi svojih djelatnosti nude i provode i edukaciju domaćih i stranih turista te školske djece, poziva etnološku, pa i druge struke, na promišljanje te pojave i mogućnosti za stručnim intervencijama na institucionalnoj razini. Tako bi se u suradnji s vlasnicima takvih projekata poboljšalo njihovo osmišljavanje i u začetku otklonilo moguće zastranjivanje u predavljanju hrvatske tradicijske kulturne baštine.

Literatura

- Đaković, Branko. 1997. "Žumberačko eko-selo". *Muzeologija* 34:167-172.
- Freudenreich, Aleksandar. 1972. *Kako narod gradi na području Hrvatske. Zapažanja, snimci i crteži arhitekta*. Zagreb: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Mlinar, Ana. 1994-1995. "Muzej na otvorenom Zaanse Schans kraj Amsterdama. Povod za kratak pregled stanja etnoparkova u Hrvatskoj". *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 20/1994-21/1995:155-167.
- Mlinar, Ana i Zdravko Živković. 1997. "Hrvatski etno-muzeji na otvorenom". *Muzeologija* 34:94-126.
- Ružić, Pavlo. 2009. *Ruralni turizam*. Pula: Institut za poljoprivredu i turizam Poreč.
- Skoko, Božo. 2004. *Hrvatska [identitet, image, promocija]*. Zagreb: Školska knjiga.
- Piškor, Mojca. 2008. "Koncert etnoglazbe. Kaj je etno?" U 42. *Međunarodna smotra folklor*, Zagreb, 16.-20. srpnja 2008.
- Stella, Joško. 2008. "Etno-eko sela". U *Međunarodna konferencija Turističke mogućnosti jadranskog zaleđa*, Federalno ministarstvo okoliša i turizma, Mostar, 2.-4. 4. 2008, 251-265.

²² Riječ je, u osnovi, o besmislenoj sintagmi koja znači doslovce "narodno selo", kao da postoji još i "gradsko" ili "nenarodno" selo.

Ethno-Villages between Identity Preservation and Entrepreneurship Trend

Summary

During the last several years in Croatia as well as in some neighbouring states (Bosnia-Herzegovina, Serbia, Monte Negro) we can follow the trend of interventions in rural areas through establishment of so called *ethno-villages* with the economic incentive of presenting traditional architecture and pre-industrial items of peasant everyday life in tourist purposes. Such projects are often conducted on large areas, and are financed by private entrepreneurs. Conceptualisation and implementation of those projects is frequently conducted without preliminary consultations with any competent institution and profession, including conservators. A caveat should therefore be expressed that the implementation of these projects as well as their tourist-oriented presentation can be ethnologically inapt.

[*traditional architecture, ethno-village, eco-ethno village, cultural identity, entrepreneurship, tourism, rural tourism*]